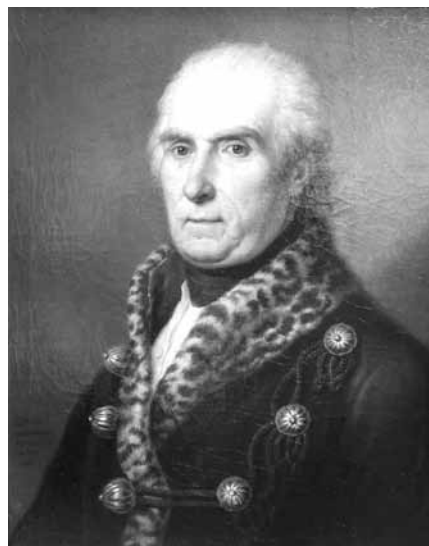

Kostyál László

Donát János portréi a Kovásznai Kováts családról

1981-ben az akkori Kehidakustányi Közös Tanács VB öt, vászonra festett portrét adott át a Göcseji Múzeumnak, melyek Kovásznai János és neje közvetett hagyatékaként kerültek nyilvántartásba. A négy férfi és egy nő arcmását tartalmazó sorozat két legkorábbi, szemlátomást összetartozó darabját 19. századi ismeretlen festő műveként, csupán férfi, illetve női portréként határozták meg a leltárkönyvben, bár előbbinél a kép hátoldali felirata alapján az ábrázolt neve (csak az!) is feltüntetésre került: „*Barátosi Kovásznai Kováts Mojzes; szül. 1733 + 1825. Erdélyből Barátosról Pest megyébe 1750-dik évben áttelepült ág törzse.*”¹ A leginkább sérült női arcmás egy idő után ugyan restaurálásra került, de ezt leszámítva az együttesre három évtizeden keresztül kevés figyelem irányult. 2011 májusában a hajdani portretírozott külföldön élő leszármazottjának megkeresése nyomán e sorok írója az elpiszkolódott férfiportré bal oldalán rábukkant a festő szignójára: „*Donat academicus viennensis pinxit 1814*”. Mint kiderült, a vászonra festett kép kartonra készült, méretben egyező, de jelzetlen másolata egy másik családtagról készült, ugyancsak Donát János által festett gyermekkori portréval együtt az érdeklődő leszármazott bécsi lakását díszíti. A családra vonatkozó, tőle kapott fontos információk és rövid kutatómunka alapján érdekes kép bontakozott ki egy Kazinczy köréhez tartozó középnemesi familiáról, amelynek a Donát által festett családi portrék iránti igénye alighanem az ő inspirációjának köszönhető.

Kováts Mojzes arcképe 59,4×47,3 cm-es, vászonra olajjal festett, mellkép formátumú alkotás (1. kép). Az ábrázolt beállítása Kazinczy Ferenc 1812-es portréja nyomán toposzként tér vissza Donát portréin: bal félprofilból ábrázolt törzs, kissé szembeforduló, negyedprofilból látott arc. A háttér ezúttal semleges. Az ábrázolt magas homlokú, kissé már megereszkedett arcú, a nyakán tokát eresztett, hátrafésült, ősz hajú, idős férfiú. Párducprém szegélyes, királykék, zsinóros mentét visel pitykeszerű ezüstgombokkal, alatta fehér inget, fekete nyaksátat. Kissé jobbra révedő tekintete határozott, öntudatos. A nála valamivel fiatalabb asszonyt ábrázoló másik kép mind a festői stílus, mind a méret és a keretezés, mind a szimmetrikus beállítás alapján párdarabjának tekinthető, és bizonyosan a feleségét jeleníti meg (2. kép). A modell fekete, mellrészén ráncolt ruhát, alatta fehér, fodros csipkegalléros selyemblúzt visel, válláról lecsúszó vékony kék kabátot,

1. kép. Donát János:
Kovásnai Kováts Mojzes, 1814, olaj, vászon,
59×47 cm, Zalaegerszeg,
Göcseji Múzeum, ltsz. K.81.13.1

¹ A további három, számunkra itt érdektelen arckép a 19–20. század fordulójáról származik, jelzésük szerint „Novak”, „J. Graitz”, valamint Ábrányi Lajos művei.

nyakában négyszeres gyöngysort. Haját fekete fodros csipkefátyol főkötő fedti, arca telt, de nem kövér, arcszíne rózsaszín, pillantása élénk.

Portréjának felirata alapján az 1733-ban született Kováts Mojzes a Kovászna megyei Barátosról 1750-ben települt át Pest megyébe. A tizenhét éves fiú állítólag mint ezredét elhagyó szökött katoná vándorolt az ország szívébe, ahol kevésbé szokványos életpályát befutva előbb gazdasztként, majd földhaszonbérlelként „dúsgazdagságra tett szert”,² és több helyen is birtokosá vált, részben talán házasságának is köszönhetően. Többszörös háztulajdonos volt Pesten, két épületének tervezésével is Pollack Mihályt bízta meg. A hajdan a mai Veres Pálné utca 2. szám alatt állt elegáns, kétemeletes lakóházának (a fiatal Pollacknak második háromszintes épülete!) tervei 1811-ben készültek, rusztikázott díszítésű földszintjén a főbejáratot közrefogó két üzlethelyiséggel,³ amelyek nyilván tisztes hasznot hoztak a háztulajdonosnak. Négy évvel később egy másik palota terveit is megrendelte az akkor a Szépészeti Bizottmány ferencvárosi *comissarius*-ként működő Pollacknál, ez azonban nem lakóház volt. Az egykor a Türr István és az Aranykéz utca sarkán álló, szintén kétemeletes épület vendégfogadó céljára épült, és a kapuja fölé függesztett zeneszerszámról a „Vadászkürt” nevet kapta.⁴ Az építtető ebben az időben már meglehetősen élemedett korú, 82 éves ember volt. A hatvanszobás, kávéházzal és étteremmel kombinált,

2. kép. Donát János:
Kováts Mojzesné Simonides Zsófia, 1814,
olaj, vászon, 59x46 cm, Zalaegerszeg,
Göcseji Múzeum, ltsz. K.81.12.1

nagy belső udvarral ellátott, reprezentatív szálloda működésére neki magának nem is volt engedélye, azt Wagner Jánosnak adta bérbe, aki 1824-ben, vagyis a Kováts Mojzes halálát megelőző esztendőben nyitotta meg a hamar kedvelté váló fogadót.⁵ Vörösmarty Mihály 1825-ben állítólag itt írta és itt olvasta fel Deák Ferencnek a *Zalán futását*.⁶

A nemességét Pest megyében az 1803. esztendőben igazolt Kováts Mojzes 1770-ben nősült meg, felesége a Donát János által vele együtt megfestett nemes Simonides Zsófia volt, akitől három gyermeke született, Zsigmond (1779–1851), István (†1814) és Eleonóra. Fiai közül Zsigmond 1816 előtt vette feleségül Jankovich Anna de Jesenicét, aki hét gyermeket hozott világra. A 72 éves korában elhunyt Zsigmondot apjához hasonlóan a Pécelen lévő családi sírboltba temették. Négy fia közül Illés Kazinczy Piroskát vette nőül. E házasság Kováts Mojzesnek és családjának a Kazinczy famíliához, illetve az író köréhez való, a családi hagyomány által hangsúlyozott kapcsolatát bizonyítja, hiszen Piroska Kazinczy Ferenc első unokatestvérének, Istvánnak a leánya.⁷ Az író kiterjedt levelezésében ugyanakkor nem találni Kováts Mojzesnek vagy leszármazottainak címzett írást, a ketjük közötti közvetlen kapcsolatra legfeljebb a szóban forgó páros arcmás lehet a bizonyosság.

A páros portré alkotója, a feltehetően német származású Donát János (Johann Daniel Donat, 1744–1830) a jelek szerint 1812-ben költözött Pestre, amiben ugyan nem bizonyítható

² NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. V. Pest, 1859. 408. A szerző őt tartja a család magyarországi ága alapítójának.

³ ZÁDOR Anna: *Pollack Mihály 1773–1855*. Budapest, Akadémiai, 1960, 147–149.

⁴ ZÁDOR 1960. i. m. 170–173.

⁵ Lásd <http://www.sosantikvarium.hu/engraving861.html>, letöltés ideje 2013. szeptember 6.

⁶ GUNDEL Imre–HARMATH Judit: *A vendéglátás emlékei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979. 69.

⁷ NAGY 1859. i. m. V. 132.

Kazinczy szerepe, ugyanakkor a már 68 éves festőt azonnal pártfogásába vette, és saját portréja elkészíttetése után ismerősei körében is melegen ajánlotta megbízását, ami számos helyen – Kováts Mojzesnél már 1814-ben – meghallgatásra talált. Donát 1766–1770 között járt a bécsi akadémiára, ahol a történeti portré és a tájrajzi tagozaton végzett, majd 1770–1812 között a császárvárosban működött, ahol több uralkodóportrét is készített, és kedvelt, de nem élvonalbeli festőnek számított. Magyar megrendelőkkel az 1790-es évektől többször is kapcsolatba került, sőt egy hosszabb pozsonyi tartózkodása is feltételezhető. Bár oltárképeket és mitológiai témákat is festett, fő műfaját a portré képezte,⁸ amely iránt a késői barokkból a polgárosodás felé hajló közízlés anyagilag megerősödő hordozói a korábbihoz képest széles körű keresletet biztosítottak. Festészetében a portréfestés jellegének megváltozása, a puritán felfogásnak a reprezentativitás kárára történő térfoglalása jól nyomon követhető. Donát a rohamosan fejlődő Pest izmosodó, nem kis részében nemesi gyökerű, illetve

3. kép. Donát János: Kovásznai Kováts Júlia, 1814, olaj, vászon, 59x47 cm, magántulajdon (forrás: www.nagyhazi.hu)

német származású polgárságának és kialakuló értelmiségének talán legkeresettebb portréfestője lett.

Úgy tűnik azonban, hogy Kováts Mojzes nem kizárólag Kazinczy ama többször is megfogalmazott véleményét követte saját és felesége portréjának megrendelések, mely szerint valakinek váratlan halála kevésbé eredményez pótolhatatlan űrt, ha családja és barátai bírnak az illető arcmásával,⁹ hanem más oka is volt Donát megkeresésére. A két arcmás készülésének szempont-

4. kép. Donát János: Kovásznai Kováts Miklós, 1814, olaj, vászon, 59x50 cm, magántulajdon

⁸ BAKÓ Zsuzsanna: Donát János festő munkássága 1810–1832. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*. XXXVI. Budapesti Történeti Múzeum, 2010. 26–34.

⁹ Kazinczy többek között ezt írta Helmeccy Mihálynak 1812. karácsony másnapján széphalmi kúriájából: „Ne hidd, hogy nem kell magadat Donát által festetned. Édes barátom, Te is kihalhatsz, minekelőtte nagy céljaidat elérned. Hadd bírják akkor barátid képedet.” *Kazinczy Ferenc levelezése*. Közzéteszi VÁCZY János. Budapest, MTA, 1900. X. 203–204.

jából cseppet sem mellékes körülmény, hogy Mojzes fia, István a jelek szerint igen korán halt meg, egyetlen fiút, Miklóst hátrahagyva, aki utóbb Prónay Évát vette nőül, Ordason lakott, de 1859-ben már ő sem élt.¹⁰ Donát műveinek katalógusában ugyanis szerepel egy fiatal fiú, Kovács (a szöveges részben Kováts) Miklós Ádám fekete ruhás, szignált és 1814-re keltezett, az említettekkel csaknem megegyező méretű (59×50 cm) arcképe. A 8 év körüli gyermek apjáról az arcmás tulajdonosának (az ábrázolt ükunokája) elmondása szerint csupán annyit tudunk, hogy Szentmártonkátán volt birtoka, és a portré készítését megelőzően hunyt el, emiatt visel fia gyászruhát.¹¹ Bár a fekete ruha nem feltétlenül utal a gyászra, az *oral history* e fontos adata egy másik részletre is felhívja a figyelmet: ugyanebben az évben festett portréján Simonides Zsófia is gyászruhát és gyászfátylat visel. Ebben a kontextusban különös jelentőséget nyer Kováts Mojzes ebben az időben egyébként divatosnak tekinthető fekete nyaksálja is, ami így alighanem szintén nem másra, mint a családi gyászra utal.

Ez az összefüggés egy másik arcmás alapján is alátámasztható. A Nagyházi Galéria 2001-ben aukcionálta Kovásznai Kováts Júlia ugyancsak Donát által, 1814-ben festett, szignált, 59×47 cm-es kislánykori portréját (3. kép).¹² Ezen Júlia fekete selyemből készült gyászruhát visel, beállítás szimmetrikus Kováts Miklóséval (4. kép), míg a tájképi háttér a két gyermekportrén megegyezik. A kislány mellett, jobbra a nyilvánvalóan később a képre festett családi címer jelenik meg, alatta az ábrázoltra vonatkozó felirattal: „Kovátsznai Kováts Júlia Baloghy Lászlóné 1808–1889.” Az ekkor hatéves Júlia minden bizonnyal Miklós húga volt, s arcképüket az elhunyt fiukra emlékező nagyszüleik készítették el. Logikusnak tűnne, hogy a családi együttes István özvegyének, a gyermekek anyjának portréját is magába foglalta, erről azonban ma már (még?) nem rendelkezünk ismeretekkel.¹³

Fontos körülmény ugyanakkor, hogy Kováts Zsigmond egy Londonban élő leszármazottja őriz egy jelzetlen, kvalitása, karaktere és a családi hagyomány alapján feltehetően szintén Donát János által festett női arcmást (5. kép), amely ugyancsak a sorozat része lehetett.

5. kép. Donát János (?): Jankovich Anna de Jesenice (?), 1814 (?), olaj, vászon, 48×58 cm, magántulajdon

¹⁰ NAGY 1859. i. m. V. 408.

¹¹ BAKÓ 2010. i. m. 36–37. No. 61.

¹² Lásd http://www.nagyhazi.hu/tetelek_kereses.php?msz=142&tid=29144&tp=20&page=742, letöltés ideje 2013. szeptember 6.

¹³ Akár ez a megoldás is lehetne magyarázata annak, hogy Donát műveinek említett katalógusában, a 181. tételszámon szerepel egy szintén 1814-ben készült, méretében az előbbiekkal gyakorlatilag egyező (59×47 cm) női arcmás, mely felirata szerint Kovásznai Kováts Júliát ábrázolja, Bakó Zsuzsanna szíves tájékoztatása szerint azonban adatai tévesen jelentek meg: az ábrázolt a valóságban gróf Keglevich Terézia, s a képnek nincs köze a Kováts családhoz. Ugyanakkor az itt 64. tételszám alatt szereplő, szignált és datált ismeretlen női képmás (a BAV 1992-ben aukcionálta, jelenleg lappang) szintén 1814-es dátuma és 63×50 cm-es mérete alapján – spekulatív úton – akár kapcsolatban hozható a Kováts családdal, viszont a kép provenienciájára vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal. Bár az *arc karaktere rendkívüli módon hasonlít Kováts Júliáéra*, ez egyelőre nem nyújt elegendő alapot ahhoz, hogy a kép modelljét Júlia anyjával azonosítsuk.

Az egyébként ezúttal is fekete főkötőt és sárgával hímzett fekete fejkendőt viselő modell a családtagok emlékezete szerint Zsigmond fia, Imre felesége, Jalsoviczky Karolin, esetleg Zsigmond felesége, Jankovich Anna de Jesenice. Ha a portré valóban a galéria része volt, az előbbi kronológiai okokból valószínűtlen. Jankovich Annán kívül modellként felmerülhetne ugyan Kováts Eleonóra neve is, azonban nagyobb az esélye annak, hogy a tulajdonos családjában saját szépanyjának arcmása öröklődött, és nem a szépapa testvérének portréja, így kimondhatjuk, hogy a Londonban őrzött kép valószínűleg Donát János műve, és Kováts Zsigmond nejét, Jankovich Anna de Jesenicét ábrázolja.

Ezek után különös jelentőséggel bír a kérdés: vajon mi készíthette Kováts Mojzest családja több tagjának egyszerre történő megfestetésére? A válasz egyértelműnek tűnik. Előkelő, az egykori Sebastianssplatzon (a környék átépítését követően a Veres Pálné utcában) álló pesti palotája Pollack Mihály által szignált terveinek 1811-es dátumából következően az épület berendezésére néhány évvel később kerülhetett sor. Az 1814-ben festett családi portréegyüttes nagy valószínűséggel ennek az épületnek a helyiségeit díszítette. Ha így van, szinte bizonyos, hogy Donát, a büszke, feltörekvő megrendelő gyermekeinek és azok házastársának portréját is megfestette. Zsigmond és Eleonóra arcmása lappang vagy megsemmisült, István viszont ekkorra már elhunyt, így elképzelhető, hogy a családnak ezt az ágát az őt gyászoló unokák képviselték a családi galériában. Mindemellett nem zárható ki a Kováts Mojzes 1825-ben bekövetkezett halála után szétszóródott együttes újabb, még ismeretlen darabjainak felbukkanása sem.

Talán ezek közé tartozik, talán nem, de mindenképpen valamely családtag gyermekkori ábrázolása az említett, ugyancsak Donát által 1816-ban szignált, 78×63 cm-es (vagyis a többitől méretében eltérő, azoknál lényegesen nagyobb) portré, amely a Zsigmond ágát képviselő leszármazott bécsi lakását díszíti (6. kép). Az egész alakos képmást a másik két gyermekportréhoz hasonló természeti környezet veszi körül. A földön oldalvást ülő, fehér ruhát, piros mellényt, sárga cipőcskét viselő, két-három éves, szembenéző kislány galambot tart a kezében, a mellette lévő bokron hét lila virág (ibolya) díszlik. Mindezek a motívumok ma már nehezen megfejthető, de konkrét tartalommal bíró utalásnak tűnnek (a galamb az ártatlanságnak és Noé galambja nyomán az élet továbbadásának, illetve a megbékélésnek lehet a szimbóluma), így e portré jellege az előzőektől jelentősen eltér. Ha része volt is a családot megörökítő együttesnek, annak korábbi darabjaihoz képest legalább részben más szándékot reprezentál. A kép modellje – elképzelhető módon Kováts Zsigmond fia, Imre¹⁴ – mindenesetre 1814-ben, a többi portré készítésének időpontjában még nem élhetett (ebben az évben született), így talán a teljes család megjelenítésére való törekvés tehette szükségessé arcmásának megfestését, azonban már egy másféle felfogásban.

6. kép. Donát János: Kovásznai Kováts Imre (?), 1816, olaj, vászon, 78×63 cm, magántulajdon

¹⁴ Az ő születési éve nem ismert, de leszármazottja (ükunokája) birtokolja ma is a szóban forgó festményt.

A családi arcképcsarnok öt megmaradt, egyszerre készült darabjából négy, mint láttuk, egy-egy páros portrét képez. A négy alkotást (és az ötödiket is) alapvetően összekapcsolja a megrendelő család, a festő, az évszám és a méretek azonossága, azonban az egymással szimmetrikusan beállított nagyszülő-, illetve unoka-pár más-más környezetben került megfestésre. Kováts Mojzes és Simonides Zsófia esetében a semleges, motívum nélküli, enteriőrre utaló háttér az elsőgenerációs városlakó, de tehetős polgár puritán környezetének divatos módon történő érzékeltetése, a vidéki birtokon élő két gyermek, Miklós és Júlia ugyanakkor természeti közegben (feltehetően műtermi háttér előtt) jelenik meg. Jankovich Anna arcmaása szinte bizonyosan férje, Kováts Zsigmond portréjának párdarabjaként készült, háttére a nagyszülők képeihez hasonlóan semleges, így nem informál közvetlenül a család életkörülményeiről.

Az bizonyos, hogy a hajdani katonaszökevény székely fiú, Kováts Mojzes az 1810-es évek elejére tekintélyes Pest megyei birtokos lett, de igényei a főváros felé orientáltak. Zsigmond fia apja nyomán Pécelen (itt a Kovásznai-dűlő a család nevét őrzi), István Szentmártonkátán volt birtokos, ő maga tekintélyes, de bérbe adható üzleteket is magába foglaló városi lakóházat, majd szállodát építtetett a kor egyik vezető építészével, Pollack Mihállyal. Előbbit a családtagjai arcképeivel díszítette, ami annak ismeretében, hogy Donát mester (1816-ban) 70 forintért festett egy arcképet,¹⁵ meglehetősen költségigényes volt, és jól mutatja a megrendelő anyagi lehetőségeit.

A Göcseji Múzeum gyűjteményének a közelmúltban meghatározott, Donát János által Kovásznai Kováts Mojzsról és feleségéről 1814-ben festett portrépárja tehát hangsúlyos darabja az akkor csupán két éve Pestre költözött festő *oeuvre*-jének. A két festmény egy, a megrendelő új fővárosi palotáját díszítő nagyobb családi arcképcsarnok részét képezte, felidézi egy polgárosuló, a vagyonos rétegbe emelkedett kismemes igényeit és társadalmi közegét, ugyanakkor számos további kérdést állít a kutatás elé. Ezek megválaszolását a képegyüttes további darabjainak felbukkanása teheti lehetővé.¹⁶

¹⁵ Donát János levele Kazinczy Ferencnek 1816. október 3-án, idézi BAKÓ 2010. i. m. 24.

¹⁶ A jelen tanulmány kéziratának lezárását követően jelent meg BAKÓ Zsuzsanna *Donát János magyarországi német festő munkássága 1744–1830* (Budapest, Mirio Bt., 2012) című munkája, mely a festő teljes oeuvre-katalógusát is tartalmazza. Ennek adatait sajnos már nem volt már mód figyelembe venni.